

BADIIY TARJIMADA ADEKVATLIK TURLARI

Matluba Qudratova Sodiq qizi

TIQXMMI Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adekvat tarjima mohiyati va uning turlari hususida soʻz boradi. Adekvat tarjimaning turlari bir qancha olimlar nazariyasiga koʻra koʻrib chiqilib, taqqoslangan holda oʻrganiladi.

Adekvat tarjimaning mohiyati turli yoʻllar bilan izohlanadi. Biroq, asl tushunchalarning deyarli barcha mualliflari adekvat tarjimaning ajralmas xususiyati asl nusxaning mazmuni va shaklini saqlab qolishdir, degan fikrda; bu holda pragmatik munosabatni (muloqot maqsadini) hisobga olgan holda kontentni uzatish ustuvor hisoblanadi va ob'ektiv zaruratdan kelib chiqqan holda, asl xabar shaklini oʻzgartirishni talab qilishi mumkin.

Shubhasiz, adekvatlik tarjimaning asosiy kategoriyalaridan biri boʻlib, u manba matnning semantik mazmunini, kommunikativ va pragmatik yukini yetkazish nuqtai nazaridan muayyan tarjimani sifat jihatidan baholashga qaratilgan. Shunga asoslanib, biz hech qanday holatda unutmasligimiz kerakki, kategoriyaning oʻzi nazariy hodisa boʻlishiga qaramay, u amaliy muammolarni hal qilish uchun moʻljallangan. Boshqa har qanday fanda boʻlgani kabi, tarjima nazariyasi birinchi navbatda tarjimaning amaliy jarayoni uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Ushbu boʻlimda biz adekvatlik tushunchasini tarjimada qanday qoʻllash mumkinligini koʻrib chiqamiz.

Eng qiziqarli va keng tarqalgan nazariyalardan biri bu A. Noyberning yuqorida tilga olingan nazariyasidir. Yuqorida aytib oʻtilganidek, tarjimaning adekvatligi, uning fikricha, pragmatik munosabatlarga bogʻliq. A. Noyber pragmatik adekvatlik muammosini va u bilan tarjima qilish imkoniyati muammosini asl matnda mavjud boʻlishi mumkin boʻlgan toʻrt turdagi pragmatik munosabatlar bilan bogʻlaydi. Ushbu munosabatlarning turlariga koʻra, tarjimaning mumkin boʻlgan tarjimasi darajasida bir-biridan farq qiladigan toʻrtta turdagi tarjimalar ajratiladi.

Birinchi tur, agar biz uni pragmatik jihat nuqtai nazaridan koʻrib chiqsak, tarjima qilishning eng yuqori darajasiga ega. Asl va tarjima matnlari umumiy ehtiyojlar bilan bogʻliq umumiy maqsadlarga ega boʻlib, asl nusxa faqat manba matnning retseptorlari uchun moʻljallangan. Birinchi turdagi matnlarga reklama, ilmiy ishlar, texnik matnlar kiradi. Asl nusxa va tarjima tomonidan ishlab chiqarilgan shunga oʻxshash pragmatik effekt manba tili MT (asl) va maqsadli til (tarjima tili TT) retseptorlari uchun umumiy maqsadlar tufayli yuzaga keladi.

2) Munosabatlarning ikkinchi turi faqat dastlabki retseptorlarning oʻziga xos ehtiyojlariga qaratilgan ma'lumotni olib yuradigan matnlarda uchraydi. Dastlab, bunday matnlar faqat manba tilining auditoriyasiga qaratilgan. Bu turkumga qonunlar matnlari, mahalliy matbuot, ijtimoiy-siyosiy matnlar kiradi. Bu holda, A. Noyberning fikricha, pragmatikani tubdan tarjima qilib boʻlmaydi, chunki MT retseptorlariga qaratilgan bunday matnlar TT retseptorlariga xuddi shunday ta'sir koʻrsatishi mumkin emas, chunki ikkinchisi uchun ushbu matndagi ma'lumotlar muhim emas. Biz bu bayonotga faqat qisman qoʻshila olamiz. Haqiqatda, ushbu turkumga kiruvchi matnlar MT auditoriyasi uchun boʻlgani kabi, TT auditoriyasi uchun ham tegishli boʻlishi mumkin boʻlgan vaziyatlar boʻlishi mumkin. Agar TT qabul qiluvchisi boshqa davlat fuqaroligini olishni niyat qilsa, u holda qonunlar matnlari uning uchun MT retseptorlari kabi muhim va muhim boʻladi.

3) Matnlarning uchinchi turi badiiy adabiyotdir. Ular MT auditoriyasi uchun yaratilgan boʻlsa-da, koʻpincha umuminsoniy manfaatlar, fikr va ehtiyojlarni ifodalaydi va shu tufayli nafaqat milliy, balki jahon adabiyotining bir qismiga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, badiiy

matnlarni tarjima qilishda, A. Noyberning fikricha, mazmunning bir qismi bo'lgan shakl tomonidan qo'yilgan cheklovlarni hisobga olgan holda, pragmatik munosabatlarni etkazish mumkin. Binobarin, ba'zi adabiy janrlar boshqalarga qaraganda ko'proq tarjima qilinadi (badiiy adabiyot she'rga qaraganda ko'proq tarjima qilinadi). Shakl badiiy asar mazmunining bir qismi ekanligi, bu o'z-o'zidan bahsli masala bo'lib, tadqiqotimiz doirasidan tashqarida, degan fikrga qo'shilsagina, bunday fikrga qo'shilish mumkin.

4) To'rtinchi turdagi matn, garchi manba tilida yaratilgan bo'lsa-da, birinchi navbatda boshqa tilga tarjima qilish uchun mo'ljallangan, shuning uchun u ushbu maqsadli tilning retseptorlariga qaratilgan.

Ushbu matnlar asl matn retseptorlari nuqtai nazaridan tarjima matni auditoriyasiga etkazilishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu tur, masalan, xorijiy mamlakatlar uchun nashrlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ushbu nazariyaga ko'ra, ushbu guruh matnlari yuqori darajada pragmatik tarjimaga ega [Neubert 1968; Noyber 1985].

Yuqoridagi yondashuvning aniqligi va ishlab chiqilishiga qaramay, hali ham bir nechta savollar tug'iladi. A. Noyberning fikriga ko'ra, bir mamlakatning qonuni PN retseptorlari uchun qiziq emasligi sababli, tegishli ravishda tarjima qilib bo'lmaydigan bo'lib chiqadi. Bunga, shuningdek, adabiy asarlar mazmunini adekvat tarjima qilishning sezilarli cheklovlarida shubha qilish mumkin

Tartu universitetining semiotika professori Piter Torop o'zining "Total Translation" asarida bitta asarni adekvat tarjima qilishning sakkizta modelini ko'rib chiqadi. U adekvat tarjima tarjima jarayonini ideal tarzda amalga oshirish, deb hisoblaydi. Adekvat tarjimada tahlil va sintez jarayonlari transpozitsiyasi va asl munosabatlarning xususiyatlarini saqlab qolgan holda manba matnni qayta kodlash sodir bo'ladi. Binobarin, munosabatlarning xususiyatlari turli yo'llar bilan saqlanishi mumkinligi sababli, bir xil asl matnning bir nechta adekvat tarjimalari bo'lishi mumkin.

Ushbu umumiy modelning mumkin qadar haqiqiy aktualizatsiyalarini quyidagicha tavsiflash mumkin (she'riy tarjima asosida):

Rasmiy (makrotilistik) tarjima.

Ushbu turdagi tarjima faqat analitik qayta kodlashdan iborat. Tarkib rejasi tuzatilgan asl nusxaning ifoda rejasini saqlab qolish ustuvor vazifadir. Bunday tarjima ekvimetrik (hajmga va o'lchamga mos keladi) va unda qofiya va baytlarning sxemalariga aniq rioya qilinganligi kuzatiladi.

2. **Aniq tarjima** avtonom analitik qayta kodlashdir. Rasmiy tarjimadan farqli o'laroq, bu holda kontent rejasi umuman hisobga olinmaydi, tarjima faqat ifoda rejasi bilan cheklanadi. To'g'ri tarjima qatorlararo tarjimani o'z ichiga oladi.

3. **Til (mikrotilistik) tarjima** analitik emas, balki sintezlovchi qayta kodlashdir, lekin ifoda tekisligi dominant bo'lib qoladi, mazmun uning asosida qayta ishlab chiqariladi. Tarjimaning bu turida muallif ishlatgan ifoda vositalarini saqlab qolish va qayta yaratish asosiy maqsad hisoblanadi.

4. **Sitata tarjimasi** avtonom sintezlovchi qayta kodlashdir, uning asosiy maqsadi leksik aniqlikni saqlashdir; Tarjimaning bunday turiga so'zma-so'z tarjima misol bo'la oladi.

5. **Tematik tarjima** analitik transpozitsiyadir, ammo bu aktualashtirish modelida mazmun rejasiga ustuvorlik beriladi, uning asosida ifoda rejasi transformatsiyalanadi. Shunday qilib, mazmun tushunarli shaklda uzatiladi.

6. **Tasviriy tarjima** o'zida avtonom analitik transpozitsiyani namoyon etadi. Ushbu tarjima modelida badiiy asarni butunligicha etkazishdan ongli ravishda voz kechish mavjud. Tasviriy tarjima deganda she'ning nasriy transkripsiyasi tushuniladi.

7. **Ekspressiv (yoki retseptiv) tarjima** - mazmun rejasi ustun mavqeni egallagan sintezlovchi transpozitsiya. Tarkibga kiritilgan barcha o'zgarishlar pragmatik reaksiyalarni

va o'quvchiga ta'sirini, ya'ni ifodani saqlab qolish uchun saqlab qolish zarurati bilan izohlanadi va asoslanadi

8. **Erkin tarjima** avtonom sintezlovchi transpozitsiya sifatida ifodalanishi mumkin. Bunday tarjima mohiyatan asl matn mazmunini erkin talqin qilishdir.

Shunday qilib, adekvat tarjima ushbu sakkizta modelning har qandayidan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin [Torop 1995].

Butun rivojlanishiga qaramay, bu nazariya she'riy matn tarjimasi bilan bog'liq holda yaratilgan holbuki, adabiy nasriy asar tarjimasi, albatta, o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Adekvatlik kontseptsiyasini ko'rib chiqishda V.Vannikov tomonidan ishlab chiqilgan funksional-pragmatik adekvatlik nazariyasini eslatib o'tmaslik mumkin emas. Muallifning o'zi uning mohiyatini qanday shakllantirgan: "Funksional jihatdan adekvat tarjimadan asl nusxaning barcha semantik mazmuni va stilistik xususiyatlarini to'liq va aniq ko'chirish, maqsadli tilning funksional va stilistik me'yorlariga mos keladigan narsa talab qilinmaydi, lekin faqat asl nusxaning asosiy kommunikativ funksiyasini to'g'ri o'tkazish, uning funksional

"dominantligi" dir. [Vannikov 1988: 35]. Bunday yetarlilik ushbu nazariyaga ko'ra, to'rt turga bo'linadi:

- 1) Axborot adekvatligi - asl va tarjima qilingan matnning voqelikni aks ettirish va muayyan ma'lumotlarni o'quvchilarga etkazish qobiliyati.
- 2) Baho adekvatligi - o'quvchining e'tiqod tizimi va dunyoqarashiga ta'sir qiladi.
- 3) Retseptiv adekvatlik - o'quvchining xatti-harakatiga ta'sir qilish.
- 4) Adekvatlikni tizimlashtirish - o'quvchi bilimlarini ma'lum bir tizimda tartibga solish [O'sha erda, 2-bet. 35-36].

Shu bilan birga, funksional-pragmatik adekvatlikning o'zi, ushbu konsepsiyaga ko'ra, adekvatlikning to'rtta darajasidan biridir. Undan tashqari, Yu V. Vannikov "tarjima matni va asl matnni tashkil etuvchi til birliklarining semantik va stilistik ekvivalentligini baholash orqali" aniqlanadigan va desiderativ (tarjima oluvchining ehtiyojlariga qaratilgan) va ixtiyoriy, tarjimonning holatiga (pozitsiyasiga) qarab asl nusxani erkin tarjima qiladigan **semantik-stilistik adekvatlikni ta'kidlaydi**

Qat'iy an aytganda, adekvatlikning oxirgi ikki darajasi to'liq tarjimani ta'minlay olmaydi, chunki bu hollarda tarjima qilingan matnda ham semantik, ham badiiy jihatdan ancha-muncha o'rinni qoplab bo'lmaydigan yo'qotishlar bo'ladi.

Adekvatlik va adekvat tarjima turlarini aniqlashning yana bir yondashuvi mavjud. Yuqorida aytib o'tilganidek, adekvatlik tarjimaning pragmatik jihati bilan chambarchas bog'liq. Adekvat tarjima chet tilini qabul qiluvchida jo'natuvchining kommunikativ munosabatiga mos keladigan reaksiyani uyg'otishi kerak. Shu bilan birga, adekvat tarjima, albatta, manba matnning semantik tomonini, uning mazmunini etkazishi kerak. Bundan tashqari, stilistik rangni saqlab qolish haqida unutmashimiz kerak, chunki ko'p hollarda bu tasodifiy emas va o'ziga xos ma'noga ega. Ushbu uch jihatga asoslanib, **adekvatlikning uchta turi ajratiladi: pragmatik, semantik va stilistik**. Tarjima paytida ushbu uch turning nisbati har xil va tarjimon oldiga qo'ygan maqsadga ham, matnning o'ziga ham bog'liq bo'ladi. [http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/pragm-aspect.shtml]

Xulosa qilib aytganda, amaliy materialni (badiiy asarlarni) baholash va tahlil qilish uchun Yu V. Vannikov tomonidan aniqlangan adekvatlikning dastlabki ikki darajasini aks ettiruvchi oxirgi yondashuv maqsadga muvofiq (maqbul) bo'ladi. Ushbu turdagi adekvatlik bizga manba matnining barcha asosiy jihatlarini uzatishni baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ванников, Ю. В. Виды научно -технического перевода:общая характеристика, функции, основные требования [Текст] / Ю. В. Ванников. - М.: Высшая школа, 1988. - 239 с.
2. Ванников, Ю. В. Проблемы адекватности перевода. Типы адекватности, виды перевода и переводческой деятельности [Текст] / Ю. В. Ванников // Текст и перевод / Отв. ред. А. Д. Швейцер. - М.:Наука,1988. - с.34-39
3. Найда, Ю. К науке переводить. Принципы соответствий [Текст] / Ю. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. сб. статей / вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Комиссарова. - М. : Международные отношения, 1978. - с. 114 - 136.